

Archeologisch Bureauonderzoek

**Haarstraat 2, Rijssen,
gemeente Rijssen-Holten
(OV).**

---

september 2023

Versie 1.1 (concept)

In opdracht van:
BJZ.nu

Colofon

v3.2

Laagland Archeologie Rapport 1216

Archeologisch Bureauonderzoek Haarstraat 2 te Rijssen, gemeente
Rijssen-Holten (OV)

Auteur: Anne Ponten, Erwin Brouwer

In opdracht van: BJZ.nu

Foto's en tekeningen: Laagland Archeologie

Status rapport: concept

Controle: E.W. Brouwer

Autorisatie: E.W. Brouwer

ISSN 2468-4759

Laagland Archeologie BV
Virulyweg 21F-G
7602 RG Almelo

E-mail: info@laaglandarcheologie.nl
KvK-Nummer: 75251876

© Laagland Archeologie BV, Almelo, september 2023

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie of op welke wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgevers. Laagland Archeologie BV aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.

Samenvatting

Laagland Archeologie heeft in September een Bureauonderzoek uitgevoerd aan de Haarstraat 2 te Rijssen. Het onderzoek vond plaats in verband met de ruimtelijke procedure rondom de sloop van de huidige bebouwing ten gunste van nieuwbouw. Het onderzoek is uitgevoerd conform de protocollen SIKB KNA 4002.

Het bureauonderzoek had tot doel een archeologisch verwachtingsmodel op te stellen. Centraal staat daarbij de vraag of en zo ja welke archeologische resten (complextype, datering, diepteligging en gaafheid) in het plangebied kunnen worden verwacht. Hiertoe zijn landschappelijke, archeologische en historische bronnen geraadpleegd.

Het plangebied ligt in het Overijssels-Gelders zandgebied. Op basis van geraadpleegde paleogeografische kaarten en de geomorfologische kaart kan worden aangenomen dat het plangebied op een gordeldekzand rug ligt. Wat zuidelijker ligt een stuwwal. Op het AHN is de ligging op de lagere flank van de stuwwal gemakkelijk te herkennen. De oude kern van Rijssen ligt ten noorden van de stuwwal, waarschijnlijk in een zone van gordeldekzanden. Bodemkundig wordt in dit gebied een stadsophoging verwacht met hieronder mogelijk een haarpodzolgrond of een holtpodzolgrond.

In de omgeving van het plangebied zijn archeologische resten uit de Late Middeleeuwen – Nieuwe Tijd bekend. Op de Hottingerkaart (circa 1787) ligt het plangebied op de kruising van de voorlopers van de Grotestraat, Haarstraat, Boomkamp en Elsenerstraat. Vanaf circa 1832 werd het terrein omschreven als woning met erf. Op de kaart is aangegeven dat de eigenaar herbergier is. Mogelijk betreft dit gebouw een herberg. In de loop van de decennia zijn op de topografische kaarten steeds subtiele veranderingen in de bebouwing weergegeven. Het kan niet met duidelijkheid worden vastgesteld of hier sprake is van verbouwingen of sloop en nieuwbouw of van afwijkingen in de tekeningen. De huidige bebouwing is gebouwd in 1973.

Op basis van het bureauonderzoek geldt een middelhoge verwachting voor de periode Neolithicum – Vroege Middeleeuwen en een hoge verwachting voor de periode Late Middeleeuwen – Nieuwe Tijd.

Gezien de ligging in het historische centrum van Rijssen zal een verkennend booronderzoek weinig aanvullende informatie toevoegen ten opzichte van het bureauonderzoek. We adviseren daarom vervolgonderzoek aan in de vorm van een proefsleuvenonderzoek nadat de bestaande bebouwing bovengronds is gesloopt. Voor het uitvoeren van een proefsleuvenonderzoek (of andere vormen van gravend onderzoek) is een door het bevoegd gezag goed te keuren Programma van Eisen (PvE) vereist. We adviseren in dit PvE te voorzien in een doorstart naar een opgraving, mochten de resultaten van het proefsleuvenonderzoek daartoe aanleiding geven.

De implementatie van dit advies is in handen van de bevoegde overheid, de gemeente Rijssen-Holten. De gemeente wordt hierin vertegenwoordigd door haar deskundige, mevr. dr. E. Kaptijn (Het Oversticht).

Samenvatting	3
1 Inleiding	5
1.1 Aanleiding onderzoek	5
1.2 Afbakening plan- en onderzoeksgebied	5
1.3 Administratieve gegevens	6
1.4 Huidige situatie en toekomstig gebruik	8
1.5 Geplande verstoring	9
1.6 Gemeentelijk beleid	9
1.7 Onderzoeksdoel	9
2 Inventarisatie	10
2.1 Inleiding	10
2.2 Landschappelijke ontwikkeling	10
2.3 Archeologie	12
2.3.1 Bekende archeologische waarden	12
2.3.2 AMK-terreinen	12
2.3.3 Gemeentelijke verwachtingskaart	13
2.3.4 Eerder archeologisch onderzoek	13
2.4 Historie	15
3 Conclusie en verwachtingsmodel	22
3.1 Conclusie	22
3.2 Verwachtingsmodel	22
3.3 Advies	23
literatuur	24
BIJLAGE 1 AMZ-cyclus	26
BIJLAGE 2 Archeologische perioden	27
BIJLAGE 3 Geomorfologische kaart	28
BIJLAGE 4 Actueel Hoogtebestand Nederland	29
BIJLAGE 5 Gemeentelijke archeologische verwachtingskaart	30
BIJLAGE 6 Waarnemingen, AMK-terreinen en onderzoeksmeldingen	32
BIJLAGE 7 Alle sporenkaart proefsleuvenonderzoek Oranjestraat Rijssen	33
BIJLAGE 8 Verklarende woordenlijst	34

1.1 AANLEIDING ONDERZOEK

1.2 AFBAKENING PLAN- EN ONDERZOEKSGBIED

5

Het plangebied heeft een omvang van circa 670 m². Voor een beter begrip van de bodemkundige omstandigheden en de archeologie van de planlocatie is een groter gebied bestudeerd. Een zone van 500 m rondom het plangebied wordt voldoende geacht om de archeologische potentie van het plangebied in kaart te brengen. Deze zone wordt aangeduid als 'onderzoeksgebied'.

1.3 ADMINISTRATIEVE GEGEVENS

ADMINISTRATIEVE GEGEVENS	
Provincie	Overijssel
Gemeente	Rijssen-Holten
Plaats	Rijssen
Beheerder/eigenaar grond	-
Toponiem	Haarstraat 2
Kadastrale perceelnummer(s) ¹	3112
Laagland Archeologie projectnummer	EB-RIHA231
Datum conceptrapportage	27-9-2023
Datum definitief rapport	
XY-coördinaten	232290/480634
	232309/480638
	232319/480601
	232305/480598
Kaartblad ²	28D
Oppervlakte/lengte Plangebied	ca. 670 m ²
Datering	Neolithicum - Nieuwe Tijd
Complextype	bewoning (inclusief verdediging)
Onderzoeksmeldingsnr	5465032100
AMK-terrein	n.v.t.
Vondstmeldingsnr.	n.v.t.
Type onderzoek	Bureauonderzoek en Inventariserend veldonderzoek - verkennende fase
Datum begin veldonderzoek	n.v.t.
Datum eind veldonderzoek	n.v.t.
Opdrachtgever	BJZ.nu
Goedkeuring bevoegde overheid	nog niet beoordeeld
Bevoegde overheid	Gemeente Rijssen-Holten

---

¹ kadastralekaart.com

² www.imergis.nl/htm/opentopo800.htm

Adviseur namens bevoegde overheid	E. Kaptijn
Beheer documentatie	Provinciaal Depot voor Bodemvondsten Overijssel E-depot voor de Nederlandse archeologie Archief Laagland archeologie BV
Uitvoerder	Laagland Archeologie BV Virulyweg 21F-G 7602 RG Almelo 06 51 95 35 53
Projectleider/opsteller onderzoek	Erwin Brouwer erwin.brouwer@laaglandarcheologie.nl

Tabel 1. Objectgegevens.

1.4 HUIDIGE SITUATIE EN TOEKOMSTIG GEBRUIK

Het plangebied is momenteel grotendeels bebouwd (bankkantoor). Het terrein bevat voor zover bekend geen kelders of andere ondergrondse kunstwerken en er zijn geen historisch waardevolle bouwwerken in het plangebied aanwezig.³

In dit stadium is de exacte invulling van de plannen nog niet bekend. De milieutechnische condities, huidige en eventuele nieuwe waterpeil en of en zo ja wie de toekomstige gebruiker(s) wordt/worden zijn in dit stadium evenmin bekend. Onderstaande afbeelding toont de huidige situatie.

Afbeelding 2. Huidige situatie. Bron:pdok.nl

³ bron: gemeentelijke monumentenlijst

1.5 GEPLANDE VERSTORING

De ingrepen vinden plaats binnen het plangebied. De diepte van de geplande verstoring reikt vermoedelijk overwegend niet dieper dan ongeveer 100 cm –mv. Rioleringsbuizen kunnen dieper aangelegd worden.

1.6 GEMEENTELIJK BELEID

Op grond van het gemeentelijk beleid dient archeologisch onderzoek uitgevoerd te worden. Dit beleid is vertaald in het bestemmingsplan centrum Rijssen, artikel 35: waarde – AMK terreinen. In dit artikel staat dat archeologisch onderzoek moet worden uitgevoerd bij bodemverstoringen groter dan 50 m²+

De omvang van de geplande verstoringen overschrijdt de vrijstellingsgrenzen zoals die in het vigerende gemeentelijk archeologiebeleid zijn aangegeven.

1.7 ONDERZOEKSDOEL

Het uitgevoerde onderzoek behoort tot de eerste fasen in het huidige archeologische onderzoeksproces (zie bijlage 1). De initiatiefnemer beoogt met het hier uitgevoerde onderzoek te voldoen aan de gemeentelijke regelgeving omtrent archeologisch onderzoek. Het bureauonderzoek heeft tot doel een archeologisch verwachtingsmodel op te stellen aan de hand van bestaande bronnen, en te bepalen of en zo ja welke delen van het plangebied in aanmerking komen voor vervolgonderzoek. Het verwachtingsmodel wordt getoetst en zo nodig aangevuld door middel van een verkennend booronderzoek. Op grond van de resultaten van dit onderzoek kan worden beoordeeld of en zo ja, welke vorm van vervolgonderzoek nodig is om de archeologische waarde van het gebied te kunnen vaststellen.

HOOFDSTUK 2 INVENTARISATIE

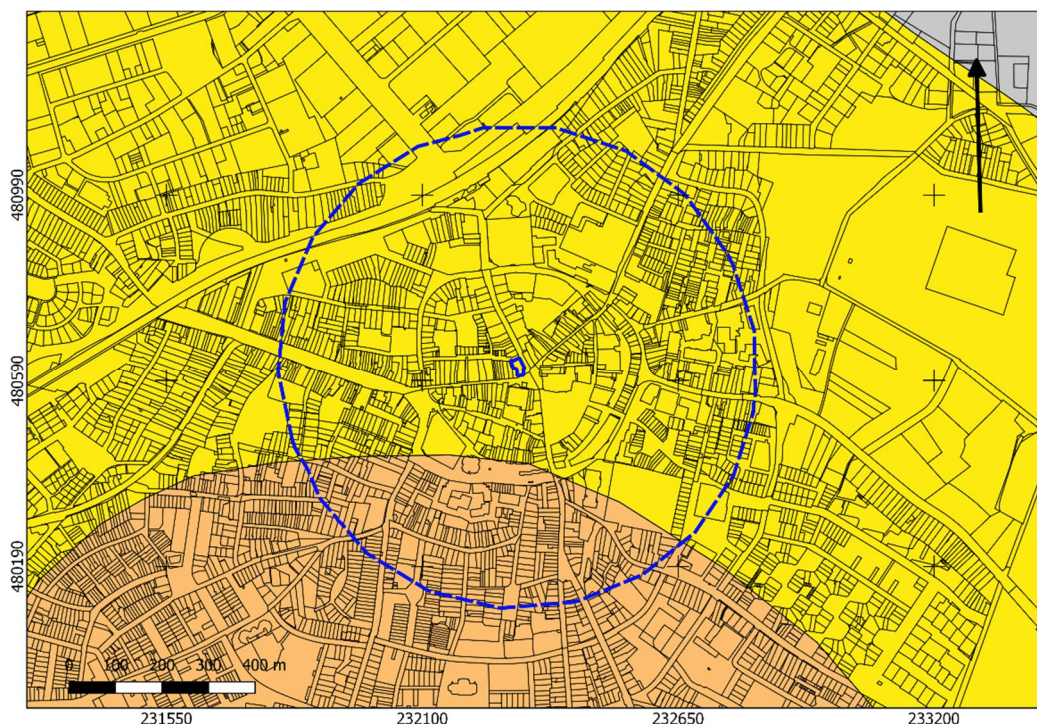
2.1 INLEIDING

In dit hoofdstuk worden de relevante landschappelijke ontwikkeling en huidige bodemkundige situatie beschreven. Tevens wordt ingegaan op de bekende archeologische waarden in de omgeving van het plangebied en de historische situatie. Voor wat betreft de in de tekst genoemde archeologische perioden wordt verwezen naar bijlage 2.

2.2 LANDSCHAPPELIJKE ONTWIKKELING

Het plangebied ligt in het Overijssels-Gelders zandgebied. Dit landschap is gevormd tijdens de voorlaatste ijstijd (Saalien) en de laatste ijstijd (Weichselien). Kenmerkend voor dit gebied is het dekzandlandschap, met dekzandvlakten, -wellingen en -ruggen. Beken doorsnijden dit landschap en her en der komen grotere en kleine stuwwallen voor. Gedurende het Saalien was dit deel van Nederland geheel met landijs bedekt dat een dikte van honderden meters kon bereiken. De stuwwallen ontstonden langs de flanken en het front van de voortkruisende, dikke ijsmassa. Ze bestaan uit oudere afzettingen van de voorloper van de Rijn (klei, zand, grind), die door de gletsjers zijn weggedrukt. Tijdens de laatste fasen van het Weichselien werd het keileem afgedekt door dekzand (Formatie van Boxtel, Laagpakket van Wierden).

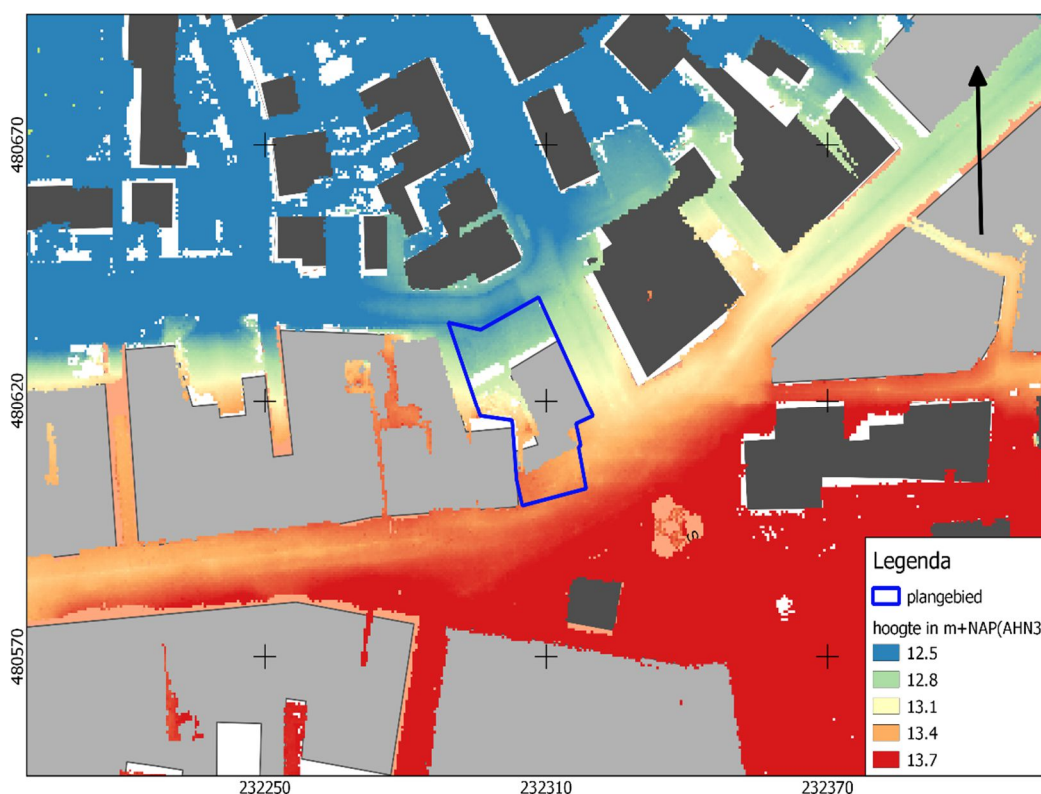
Op basis van geraadpleegde paleogeografische kaarten en de geomorfologische kaart (Bijlage 3) kan worden aangenomen dat het plangebied op een gordeldekzand rug ligt. Wat zuidelijker ligt een stuwwal.

Afbeelding 3. Paleogeografische ontwikkeling van 9000 – 2750 voor Chr. (naar Vos e.a., 2013).

Op het AHN (Actueel Hoogtebestand Nederland, zie bijlage 4) is de ligging op de lagere flank van de stuwwal gemakkelijk te herkennen. De oude kern van Rijssen ligt ten noorden van de stuwwal, waarschijnlijk in een zone van gordeldekzanden. Op onderstaande detailopname van de AHN is te zien dat het plangebied op een transitiegebied ligt van de 14 m +NAP naar de 12,5 m NAP (van zuid naar noord).

Bodemkundig ligt het plan- en onderzoeksgebied in een ongekarteerd gebied (bebouwde kom). Voorsortierend op een beschrijving van de historische situatie kan hier alvast worden opgemerkt dat het plangebied zich vanaf in ieder geval 1787 in de historische stadskern bevindt. In dit gebied kan een stadsophoging worden verwacht met hieronder mogelijk een haarpodzolgrond of een holtpodzolgrond worden vermoed (zie ook paragraaf 2.3.4)

Afbeelding 4. Detailopname van het plangebied op het AHN.

2.3 ARCHEOLOGIE

2.3.1 BEKENDE ARCHEOLOGISCHE WAARDEN

Bijlage 6 toont de locaties van de bekende archeologische waarden en de uitgevoerde archeologische onderzoeken in de omgeving van het plangebied. In het onderzoeksgebied zijn diverse waarnemingen bekend. De meeste archeologische waarden zijn overwegend tijdens archeologisch onderzoek aangetroffen (zie paragraaf 2.3.5) en betreffen vondstmateriaal uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd.

2.3.2 AMK-TERREINEN

AMK-terreinen (= Archeologische Monumentenkaart) zijn terreinen waarvan bekend is dat zich archeologische resten in de grond bevinden. Het archeologisch belang daarvan is bovendien gewaardeerd. Zo zijn er AMK-terreinen van archeologische waarde en van hoog, zeer hoog archeologisch belang en wettelijk beschermde AMK-terreinen van zeer hoog archeologisch belang).

Het plangebied ligt in het AMK terrein met monumentnummer 13975 (terrein van archeologische waarde). Dit terrein betreft het historische centrum

2.3.3 GEMEENTELIJKE VERWACHTINGSKAART

Op de gemeentelijke verwachtingskaart (bijlage 5) ligt het plangebied in een zone met een hoge verwachting op basis van landschappelijke criteria en binnen een AMK-terrein van archeologische waarde.

2.3.4 EERDER ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK

In de omgeving van het plangebied hebben eerder archeologische onderzoeken plaatsgevonden. De onderzochte locaties zijn afgebeeld in bijlage 6.

Hieronder volgt een beschrijving van de resultaten van de meest relevante archeologische onderzoeken rondom het plangebied.

Zaakid 5150574100 betreft een proefsleuvenonderzoek⁴ uitgevoerd door Laagland Archeologie in 2022. Dit onderzoek bevindt zich op 25 m ten zuiden van het plangebied. Bijlage 7 toont een Allesporenkaart van dit onderzoek. Tijdens dit onderzoek zijn diverse kuilen, paalkuilen en enkele resten muurwerk aangetroffen. Vier sporen, waaronder een waterput konden in de Late Middeleeuwen gedateerd worden; de overige sporen dateren uit de Nieuwe Tijd. Het onderzoek wijst uit dat in ieder geval vanaf de tweede helft van de 13^e eeuw sprake was van bebouwing in het plangebied. Uit dit onderzoek blijkt ook dat er weinig sporen van bebouwing te verwachten zijn. Dat hangt vermoedelijk grotendeels daarmee samen dat in de Late Middeleeuwen vooral op poeren werd gefundeerd. Dergelijke funderingen laten weinig grondsporen na.

Zaakid. 2060318100 betreft een archeologisch opgraving uitgevoerd door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed in 1995. Het onderzoek bevindt zich op 80 m ten noordwesten van het plangebied. Dit betreft een opgraving van de Havezate Bevervoorde. Hoewel de havezate pas in 1505 bij naam genoemd wordt is het gebouw zelf terug te leiden tot 1323.⁵ Bij de opgravingen zijn meerdere fragmenten grijsbakkend aardewerk en Siegburgs steengoed aangetroffen. Ook is de huisplattegrond en resten van de gracht aangetroffen.

Zaakid. 4912475100 Betreft een archeologische begeleiding uitgevoerd door Laagland Archeologie BV in 2020.⁶ Hier zijn een bureau en booronderzoek aan voorafgegaan (zaakid. 4578326100 en 4598114100). Dit onderzoek bevindt zich op 150 m ten zuidwesten van het plangebied. Uit voorafgaand archeologisch bureau- en booronderzoek was gebleken dat het onderzoeksgebied binnen de middeleeuwse stadskern van Rijssen ligt en een (deels) intacte bodem bevat. Tijdens de archeologische begeleiding is gebleken dat ruim tweederde van de onderzochte bouwput tot ruim een meter in de C-horizont verstoord is. In de niet verstoorde delen met name aan de noordzijde zijn 14 archeologische sporen aangetroffen, bestaande uit paalkuilen, kuilen, een greppel en een leemlaag met muurwerkrest. Een van de paalkuilen kon op basis van het vondstmateriaal in de 14^e -15^e eeuw/helft 16^e eeuw gedateerd worden. De daarnaast aangetroffen greppel wordt dezelfde datering toegewezen op basis van het voorkomen. De andere sporen kunnen op

---

⁴ Spitzers, 2022

⁵ Gevers en Mensema 1995

⁶ Keurhorst, Spitzers en Oude Rengerink 2022

basis van het vondstmateriaal en overeenkomstige vulling gedateerd worden in de 17^e tot eerste helft van de 19^e eeuw.

Zaakid. 2068954100 (Watermolen/Grotestraat) omvat een archeologisch booronderzoek (Brokke e.a., 2005). Dit onderzoek bevindt zich op 140 m ten noordoosten van het plangebied. Uit de resultaten van het booronderzoek blijkt dat er verrommelde archeologische resten uit de Nieuwe Tijd zijn aangetroffen.

Zaakid. 2300742100 (Proefsleuvenonderzoek, Grotestraat) betreft een proefsleuvenonderzoek.⁷ Dit onderzoek bevindt zich op 80 m ten oosten van het plangebied. Tijdens dit onderzoek is een overwegend diep verstoord bodemprofiel aangetroffen. Er zijn alleen vondsten uit de Nieuwe Tijd C gedaan, afgezien van een fragment aardewerk uit de middeleeuwen – Nieuwe Tijd. Resten van achtererven van middeleeuwse boerderijen zijn niet aangetroffen, evenmin als brandlagen van middeleeuwse stadsbranden. Vervolgonderzoek is niet aanbevolen.

Zaakid. 4872048100 (hoek Grotestraat/Enterstraat) betreft een bureau- en verkennend booronderzoek.⁸ Dit onderzoek bevindt zich op 240 m ten noordoosten van het plangebied. Op basis van het bureauonderzoek worden resten uit het Neolithicum, Bronstijd, IJzertijd, Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd verwacht. Resten uit oudere perioden liggen vermoedelijk onder een latere stadsophoging of plaggendeck. Uit het booronderzoek blijkt dat sprake is van een tot in de C-horizont verstoord bodemprofiel. Resten van stadsophogingen of een plaggendeck zijn niet gezien. Vervolgonderzoek wordt niet geadviseerd.

Zaakid. 4589561100 (Proefsleuvenonderzoek, De Hagen).⁹ Dit onderzoek bevindt zich op 220 m ten oosten van het plangebied. Bij dit onderzoek zijn resten van de stadsgracht aangesneden van bebouwing uit de 19^e en 20^e eeuw aangetroffen. In het oostelijke deel van dit plangebied zijn enkele oudere paalsporen waargenomen. De voormalige stadsgracht lag ongeveer 5 tot 5,5 m uit de rooilijn van de Oranjestraat en had een breedte van ongeveer 6 m. Uit het onderzoek blijkt dat het om een droge gracht ging.

Bij dit proefsleuvenonderzoek zijn resten van de voormalige stadsomwalling blootgelegd. Deze liep direct langs de buitenzijde van De Hagen en bestond uit een aarden wal van 6 m breed en daarbuiten een 6 m brede droge gracht. De gracht had een V-vormig profiel met in het midden een vlakke bodem van 1 m breed op een diepte van 2,6 m minus het huidige maaiveld. Langs de buitenzijde van de met zand opgeworpen wal heeft vermoedelijk een beschoeiing of houtconstructie gestaan om te verhinderen dat het zand van de wal in de gracht zakke. De gracht heeft tot aan de ontmanteling opengelegen en is niet geleidelijk dichtgeslibd. Op de onderzochte locatie is de omwalling in de late 18^e of begin 19^e eeuw ontmanteld. Daarbij is de gracht opgevuld met het zand van de stadswal. Op de Hottingerkaart van 1787 was op deze locatie al geen stadswal meer aangegeven, waardoor vermoedelijk de wal hier al voor 1787 was geslecht.

Zaakid. 2376746100 (Proefsleuvenonderzoek, De Hagen/Kerkstraat) betreft een proefsleuvenonderzoek, uitgevoerd door SyntheGra in 2012.¹⁰ Dit onderzoek bevindt zich op 200 m ten zuidoosten van het plangebied. In het oostelijk deel van de sleuf

---

⁷ De Roller, 2012

⁸ Brouwer, 2020

⁹ Spitzers, 2018

¹⁰ Spitzers, 2012.

is de oude stadsgracht aangetroffen, die op een afstand van 12 m parallel aan De Hagen loopt. De gracht is 6 m breed en circa 1,75 m diep met een V-vormig profiel.

2.4 HISTORIE

Deze paragraaf is voor een groot deel tot stand gekomen dankzij de kennis en kunde van de heemkundige vereniging van Rijssen. Vermoedelijk werd rond 770 na Chr. een kerk gesticht in Rijssen door Lebuïnus. De eerste vermelding van Rijssen komt voor in een goederenregister uit 1188, waar gesproken wordt van 'Risne'. Vermoedelijk had Rijssen toen al een stenen kerkje, dat de hoofdkerk van de parochie vormde. Bisschop Otto III verleende in 1243 stadsrechten om een versterkt punt te bezitten tegen de opstandige graven van Goor. Het stadje werd al snel omwijd en omgracht en voorzien van drie stadspoorten. Binnen de omwalling – in het noordwestelijke deel van de stad lag de havezate Bevervoorde. Wat zuidelijk of zuidwestelijk van het plangebied heeft mogelijk een klooster of gasthuis gestaan. De bevolking van Rijssen bestond voornamelijk uit boeren. In de 16^e en 17^e eeuw vestigden zich ambachtslieden zoals wevers en schoenmakers in Rijssen, die zich begin 17^e eeuw verenigden in gilden. Met name in de 16^e eeuw heeft Rijssen veel te lijden gehad van de diverse oorlogen (Gelderse oorlogen en de Tachtigjarige Oorlog). Rijssen had toen mogelijk al geen vestingsstatus meer. Jacob van Deventer was een bekende 16^e eeuwse cartograaf die veel vestigingssteden in kaart heeft gebracht, maar van Rijssen zijn er geen plattegronden van hem. In 1662 werden het stadhuis en de stadsarchieven verwoest bij een grote brand. Daardoor zijn er geen gegevens over hoe Rijssen er in de Late Middeleeuwen uitzag. Jaartal van aanleg, de aard en ook het moment van ontmanteling van de omwalling zijn onbekend. In Rijssen zijn nog diverse straatnamen te vinden die naar de oude omwalling verwijzen, onder andere 'De Hagen'.

Vanaf de 18^e eeuw werden linnen- en katoenweverijen gevestigd, wat een sterke impuls gaf aan de groei van de stad. De bebouwing concentreerde zich hoofdzakelijk in het wat hoger gelegen zuidelijke deel van Rijssen, terwijl het noordelijke deel (noordelijk en westelijk van de Grotestraat) relatief weinig bebouwing kende.

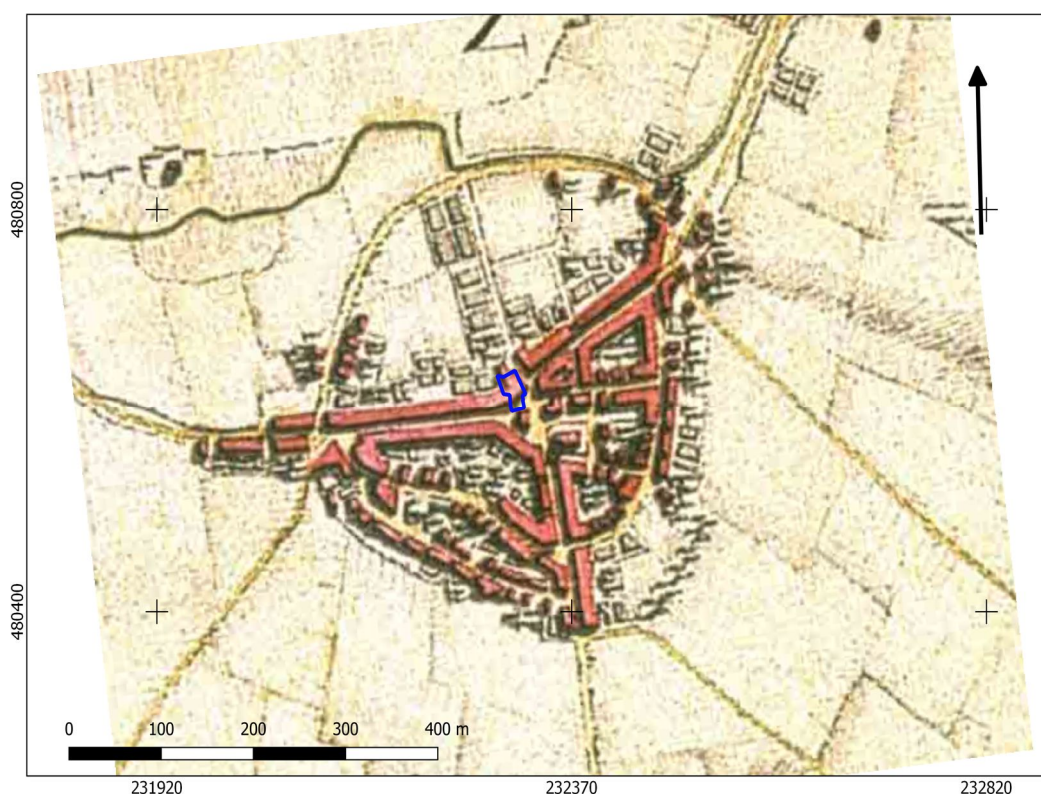
Onderstaande kaart toont een van de oudste (bruikbare) kaarten van de omgeving van Rijssen.

Afbeelding 5 Kaart van de omgeving van Rijssen van rond 1773. Bron: heemkundige vereniging Rijssen.

Op bovenstaande kaart ligt westelijk van Rijssen het Rijssense Veen. Te zien is dat Rijssen een drietal uitvalswegen kent. Noordelijk loopt de Regge: vlakbij Rijssen is een veer over het riviertje.

Onderstaande kaart toont een uitsnede uit de Hottingerkaart (circa 1787). Bebouwing is hierop schematisch weergegeven. Op deze kaart is de bebouwing geconcentreerd langs de voorlopers van de Grotestraat, Haarstraat, Boomkamp en Elsenerstraat. Het plangebied bevindt zich aan de kruising van deze wegen. Aangenomen mag worden dat de oude kern van Rijssen in ieder geval rond 1243 voor een belangrijk deel bebouwd is geweest.

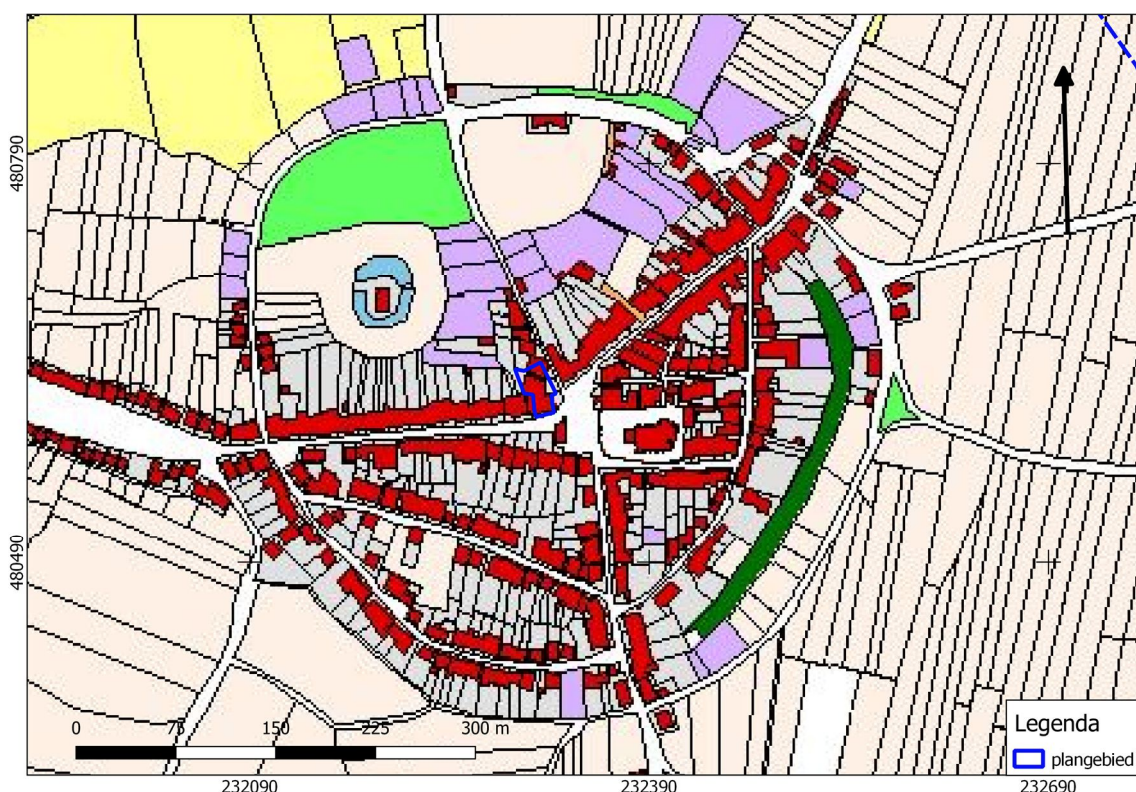
Afbeelding 6 uitsnede uit de Hottingerkaart , circa 1787.

Op de eerste kadastrale kaart (circa 1832)¹¹ is het terrein op de OAT (Oorspronkelijke Aanwijzende Tafel) aangeduid als woning met erf. Op de kaart is aangegeven dat de eigenaar herbergier is. Mogelijk betreft dit gebouw een herberg. Hierover is geen nadere informatie bekend. Bij navraag kon de historische vereniging ook geen nadere informatie hierover geven.¹²

---

¹¹ bron: hisgis.nl

¹² Koos van den Burgh 27-9-2023

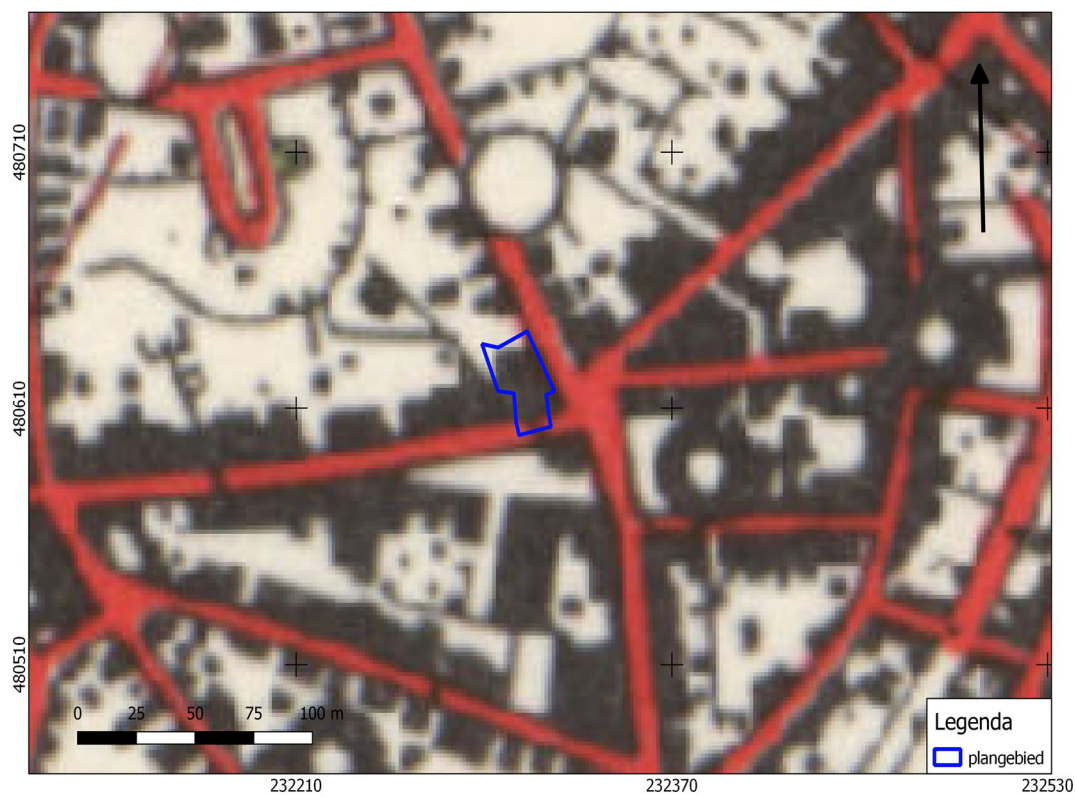
Afbeelding 7. Uitsnede uit de kadastrale minuut 1832. Beige: bouwland, lichtgroen: weideland, donkergroen: hakhout, paars: tuin, wit: weg, rood met grijs: bebouwing en erf. Bron: hisgis.nl.

Op de topografische kaart van 1900 (zie Afbeelding 8) is het plangebied nog steeds bebouwd en komt de bebouwing nog voor een groot deel overeen met de kadastrale minuut. In de loop van de decennia zijn op de topografische kaarten steeds subtiële veranderingen in de bebouwing weergegeven. Het kan niet met duidelijkheid worden vastgesteld of hier sprake is van sloop en nieuwbouw of van afwijkingen in de tekeningen (Afbeelding 9 /m Afbeelding 11). De huidige bebouwing is in ieder geval gebouwd in 1973.¹³

¹³ Bagviewer.nl

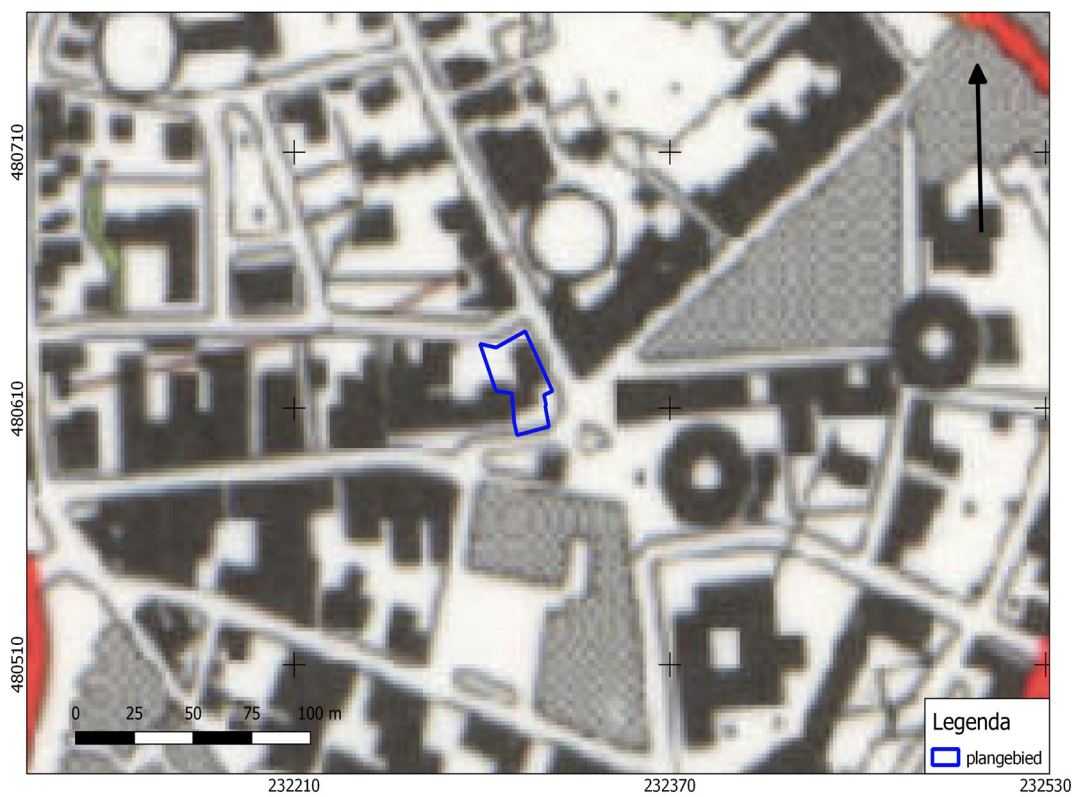
Afbeelding 8. Uitsnede uit de topografische kaart van 1900. Bron: Topotijdreis.nl

Afbeelding 9. Uitsnede uit de topografische kaart van 1955. Bron: Topotijdreis.nl

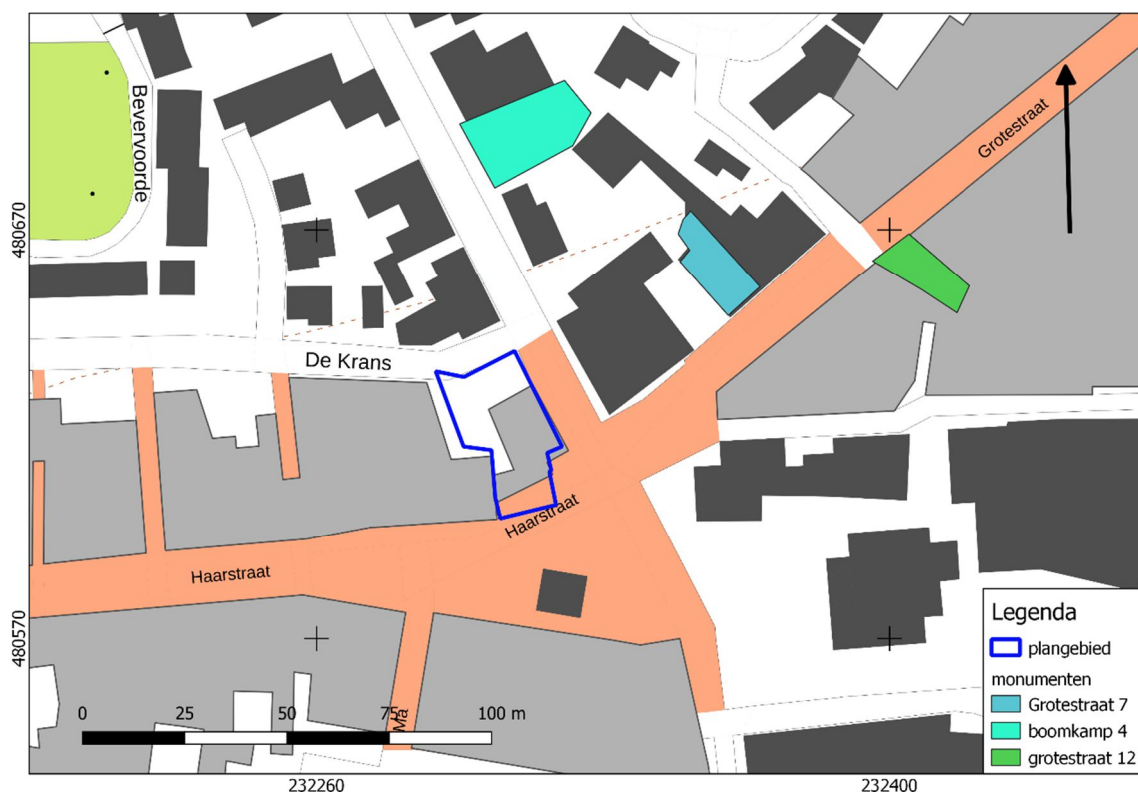

Afbeelding 10. Uitsnede uit de topografische kaart van 1976. Bron: Topotijdreis.nl

Afbeelding 11. Uitsnede uit de topografische kaart van 1988. Bron: Topotijdreis.nl

Nabij het plangebied komen enkele bouwhistorische monumenten voor. Dit betreft de panden die op onderstaande kaart zijn ingekleurd.

Afbeelding 12. Bouwhistorische monumenten in en rondom het plangebied. Bron: Archis3 en gemeentelijke monumentenlijst.

Grotestraat 7 (rijksmonumentnummer 33028). Pand met trapgevel, gedateerd in 1644.

Grotestraat 12 (gemeentelijk monument 8). Een woonhuis-café uit circa 1890, is beeldbepalend gelegen in de gevelwand van de straat.

Boomkamp 4 (gemeentelijke monument 35). De PKN gereformeerde 'Ontmoetingskerk,' is ontworpen door de bekende architect B.W. Plooi (begin 20e eeuw).

HOOFDSTUK 3 CONCLUSIE EN VERWACHTINGSMODEL

3.1 CONCLUSIE

Op basis van de inventarisatie kan het volgende geconcludeerd worden.

Het plangebied ligt in het Overijssels-Gelders zandgebied. Op basis van geraadpleegde paleogeografische kaarten en de geomorfologische kaart kan worden aangenomen dat het plangebied op een gordeldekzand rug ligt. Wat zuidelijker ligt een stuwwal. Op het AHN is de ligging op de lagere flank van de stuwwal gemakkelijk te herkennen. De oude kern van Rijssen ligt ten noorden van de stuwwal, waarschijnlijk in een zone van gordeldekzanden. Bodemkundig wordt in dit gebied een stadsophoging verwacht met hieronder mogelijk een haarpodzolgrond of een holtpodzolgrond.

In de omgeving van het plangebied zijn archeologische resten uit de Late Middeleeuwen – Nieuwe Tijd bekend. Resten uit deze periode kunnen ook in het plangebied worden verwacht.

Op de Hottingerkaart (circa 1787) ligt het plangebied op de kruising van de voorlopers van de Grotestraat, Haarstraat, Boomkamp en Elsenerstraat. Vanaf circa 1832 werd het terrein omschreven als woning met erf. Op de kaart is aangegeven dat de eigenaar herbergier is. Mogelijk betreft dit gebouw een herberg. In de loop van de decennia zijn op de topografische kaarten steeds subtiele veranderingen in de bebouwing weergegeven. Het kan niet met duidelijkheid worden vastgesteld of hier sprake is van sloop en nieuwbouw of van afwijkingen in de tekeningen. De huidige bebouwing is gebouwd in 1973.

3.2 VERWACHTINGSMODEL

Op basis van geomorfologische aspecten geldt een middelhoge verwachting voor de periode Neolithicum – Vroege Middeleeuwen. Het plangebied ligt waarschijnlijk op een gordeldekzandrug en mogelijk op een haar- of holtpodzolgrond. Dit maakt het gebied geschikt voor landbouw. Voor deze perioden geldt wel dat de kans op verstoring door latere bebouwing zeer hoog is.

Er zijn geen waterstromen nabij het plangebied bekend, waardoor een lage verwachting kan worden aangehouden voor de periode Laat-Paleolithicum – Vroeg-Neolithicum.

Voor de periode Late Middeleeuwen Nieuwe Tijd geldt een hoge verwachting. Rijssen is vermoedelijk al gesticht in 770 en wordt voor het eerst genoemd in 1188. Het plangebied bevindt zich midden in het historisch centrum van Rijssen op basis van onder andere de Hottingerkaart. Er kan dus worden aangenomen dat al vanaf de middeleeuwen bebouwing in het plangebied aanwezig is.

Eventuele nederzettingen uit de steentijd hebben een omvang van 50 – 200 m² (kleine variant) of 200 – 1000 m² (middelgrote variant). Nederzettingen uit de periode Bronstijd – middeleeuwen hebben meestal een omvang tussen 500 – 2000 m² (huisplaats) of meer dan 8000 m² (dorp).¹⁴

Resten uit de periode Late Middeleeuwen – Nieuwe Tijd zijn voor een belangrijkdeel in de stadsophogingen dicht onder het maaiveld te verwachten. Ze kunnen zich tot in de onderliggende natuurlijke zandgronden uitstrekken. Resten uit oudere perioden zijn onder de stadsophogingen te verwachten, vanaf de dekzandtop en dieper. De natuurlijke bodem wordt hier gevormd door dekzand waarin zich een podzol heeft ontwikkeld. Eventuele resten bestaan uit vuursteenstrooiingen (voornamelijk Neolithicum, in mindere mate Bronstijd en IJzertijd). Daarnaast kan (gefragmenteerd) aardewerk worden verwacht, evenals houtskool, verbrande huttenleem en natuursteen. Vanaf ongeveer de 17^e eeuw is ook baksteen te verwachten (rurale gebieden; in bewoningskernen al eerder). Deze vondstcategorieën bevinden zich aan of in het pleistocene zand, direct onder een bouwvoor. Daarnaast kunnen grondsporen worden verwacht. Het gaat daarbij overwegend om paalkuilen, greppels en afvalkuilen en dergelijke. Deze bevinden zich in de top van de pleistocene ondergrond en kunnen zich tot op grote diepte uitstrekken.

3.3 ADVIES

Op basis van de resultaten van het bureauonderzoek worden archeologische resten verwacht. De geplande bodemingrepen zullen deze resten zeer waarschijnlijk aantasten. Gezien de ligging in het historische centrum van Rijssen zal een verkennend booronderzoek weinig aanvullende informatie toevoegen ten opzichte van het bureauonderzoek. We adviseren daarom vervolgonderzoek aan in de vorm van een proefsleuvenonderzoek nadat de bestaande bebouwing bovengronds is gesloopt.

Bij proefsleuvenonderzoek worden een of meer sleuven gegraven om de mogelijke aanwezigheid van historische sporen en vondsten te toetsen. Normaliter wordt tenminste acht procent van het plangebied (circa 55 m² op deze wijze onderzocht. Voor het uitvoeren van een proefsleuvenonderzoek (of andere vormen van gravend onderzoek) is een door het bevoegd gezag goed te keuren Programma van Eisen benodigd. In dit document worden enerzijds de archeologisch-wetenschappelijke belangen geborgd en anderzijds de belangen van de opdrachtgever in termen van tijd en geld. We adviseren in het PvE te voorzien in een mogelijke doorstart naar een opgraving als de resultaten van het proefsleuvenonderzoek daartoe aanleiding geven.

De implementatie van dit advies is in handen van de bevoegde overheid, de gemeente Rijssen-Holten. De gemeente wordt hierin vertegenwoordigd door haar deskundige, mevr. Dr. E. Kaptijn.

---

¹⁴ bron: Tol e.a., 2006.

literatuur

- Berendsen, H.J.A., 2005 (1997). *Landschappelijk Nederland. De fysisch geografische regio's*. Assen.
- Berendsen, H.J.A., 2008. *De vorming van het land*. Assen.
- Borsboom, A.J. en J.W.H.P. Verhagen, 2012. KNA Leidraad Inventariserend Veldonderzoek. Deel: Proefsleuvenonderzoek (IVO-P). Gouda.
- Bosch, J.H.A., 2008. *Archeologische Standaard Boorbeschrijvingsmethode versie 1.1. Op basis van de Standaard Boorbeschrijvingsmethode versie 5.2. Deltares-rapport 2008-U-R0881/A*.
- Brouwer, E. W., 2020. *Bureauonderzoek en inventariserend veldonderzoek – verkennende fase Wierdensestraat 44 te Rijssen, gemeente Rijssen-Holten. Overijssel. Laagland archeologie rapport 482*, Almelo.
- Brouwer, E. , 2023. Plan van Aanpak ivo-verkennend Plangebied Haarstraat 2, Rijssen, Rijssen-Holten. Almelo.
- Gevers, A.J. en Mensema, A.J., 1995, *De havezaten in Twente en hun bewoners. Beverfeurde (p.518-522)*. Zwolle.
- Keurhorst, I., Spitzers, T. en Oude Rengerink, H., 2022. *Archeologische begeleiding Walstraat 36-38 te Rijssen, gemeente Rijssen- Holten (OV)*. Almelo.
- Mulder, E.F.J. de., 2003. *De ondergrond van Nederland*. Groningen.
- Nederlands Normalisatie-instituut, 1989. *Nederlandse Norm NEN 5104, Classificatie van onverharde grondmonsters*, Nederlands Normalisatie-instituut Delft.
- Roller, G.J. de, 2012. *Archeologisch proefsleuvenonderzoek Grotestraat te Rijssen, gemeente Rijssen-Holten (OV)*. Leek.
- Spitzers, Th., 2012. *Inventariserend veldonderzoek d.m.v. proefsleuven Kerkstraat – De Hagen te Rijssen, gemeente Rijssen-Holten. Synthegra-rapport S120382*. Doetinchem.
- Spitzers, Th., 2019. *Inventariserend veldonderzoek – proefsleuven Oranjestraat te Rijssen, gemeente Rijssen-Holten (OV). Laagland archeologie rapport 238*. Almelo
- Spitzers, Th. en I. Keurhorst, 2022. *Archeologisch inventariserend veldonderzoek – proefsleuven (IVO-P) Haarstraat 3 te Rijssen, gemeente Rijssen-Holten (OV). Laagland archeologie rapport 828*. Almelo.
- Tol, A.J., J.W.H.P. Verhagen en M. Verbruggen, 2012. *Leidraad inventariserend veldonderzoek; Deel: karterend booronderzoek v2*. SIKB

Archeologische databases/internetbronnen

ArchisIII
www.boorstaten.nl
www.topotijdreis.nl
www.hisgis.nl
www.grondwatertools.nl
www.kadastralekaart.com

Gebruikte kaarten

Historische kaarten vanaf 1890 tot en met 2015. Bron: www.topotijdreis.nl. Geraadpleegd op 21-9-2023

Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN2), nauwkeurigheid Z-waarde ≤ 5 cm. Bron: www.ahn.nl. Geraadpleegd op 21-9-2023

Kaart waarnemingen, AMK-terreinen en onderzoeksmeldingen. Bron: www.zoeken.cultureelerfgoed.nl. Geraadpleegd op 21-9-2023

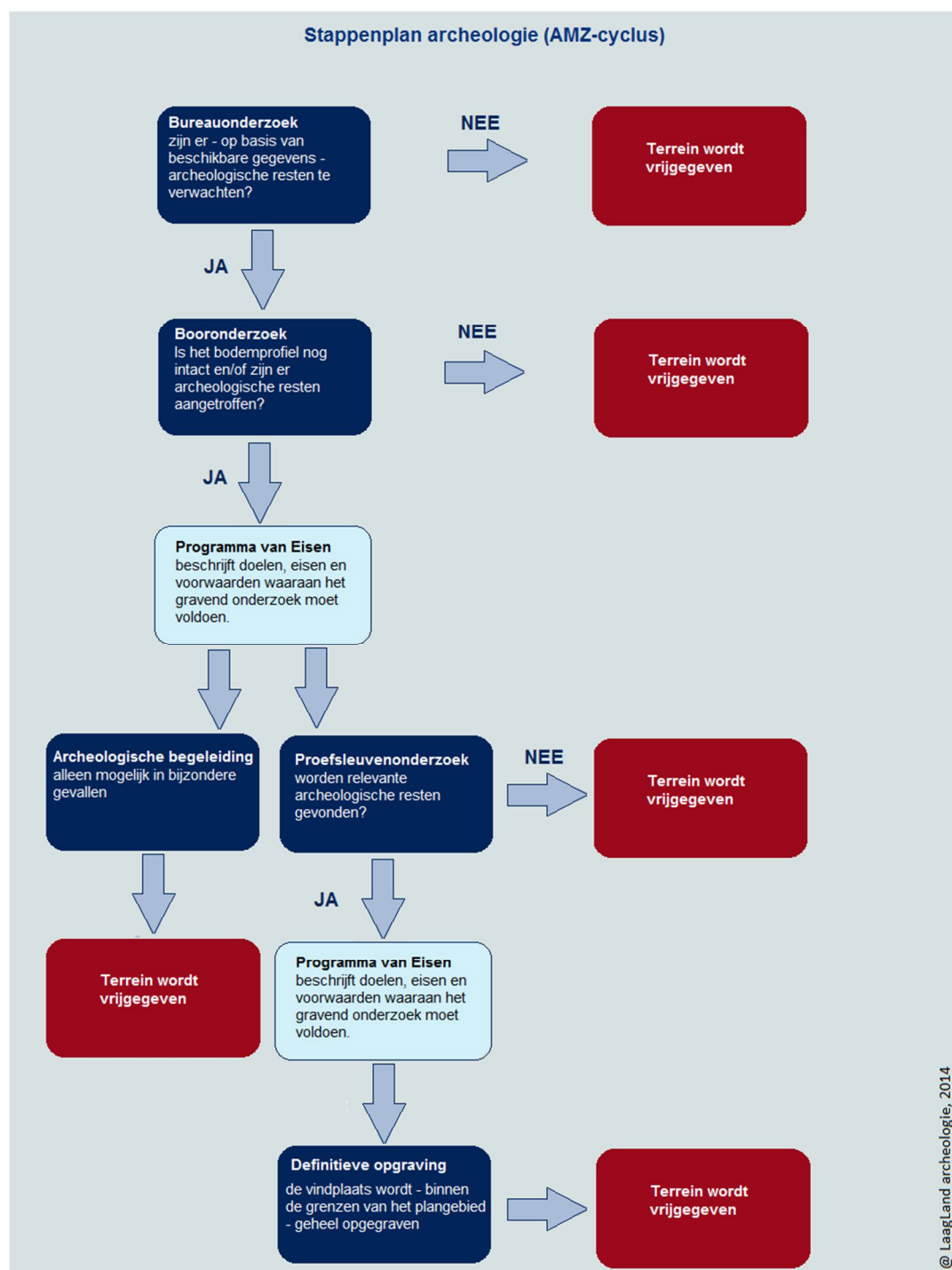
gemeentelijke archeologische verwachtingskaart. Bron: gemeente Rijssen-Holten. Geraadpleegd op 21-9-2023

Geomorfologische kaart van Nederland, schaal 1:50.000. Bron: www.pdok.nl. Geraadpleegd op 21-9-2023

Vos, P., M. van der Meulen, H. Weerts en J. Bazelmans, 2020. Atlas van Nederlande in het Holoceen. Landschap en bewoning vanaf de laatste ijstijd tot nu. Amsterdam. Op 3 februari 2021 gedownload van www.archeologieinnederland.nl

Topografische kaart, schaal 1:10.000. Bron: www.pdok.nl. Geraadpleegd op 22-9-2023

BIJLAGE 1 AMZ-CYCLUS

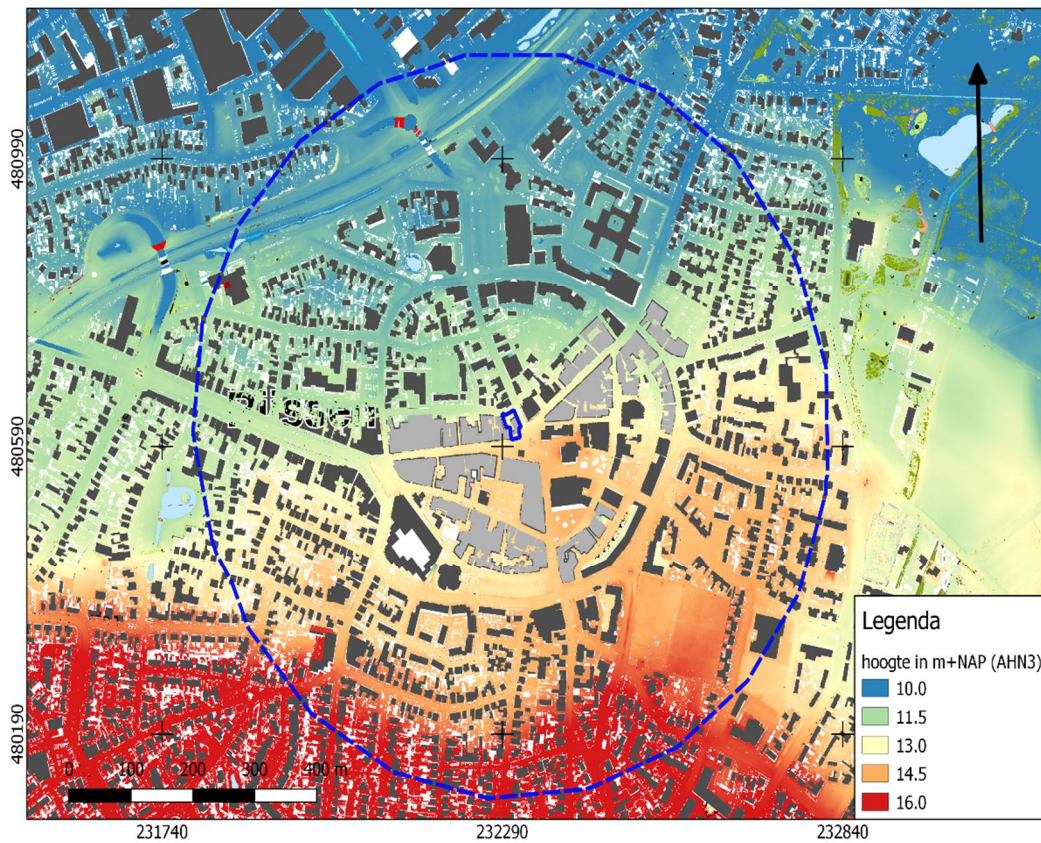
BIJLAGE 2 ARCHEOLOGISCHE PERIODEN

Archeologische perioden			Datering	
Nieuwe tijd	C		1795	
	B		1650	
	A		1500	
Middeleeuwen	Laat		1250	
	Vol		1050	
	vroeg	Ottoons	900	
		Karolingisch	725	
		Merovingisch	450	
Romeinse tijd	Laat		270	
	Midden		70 na Chr.	
	Vroeg		15 voor Chr.	
Prehistorie	IJzertijd	Laat		250
		Midden		500
		Vroeg		800
	Bronstijd	Laat		1100
		Midden		1800
		Vroeg		2000
	Neolithicum	Laat		2850
		Midden		4200
		Vroeg		4900/5300
	Mesolithicum	Laat		6450
		Midden		8640
		Vroeg		9700
	Paleolithicum	Jong		35.000
		Midden		250.000
		Oud		
@ Laagland Archeologie, 2014				

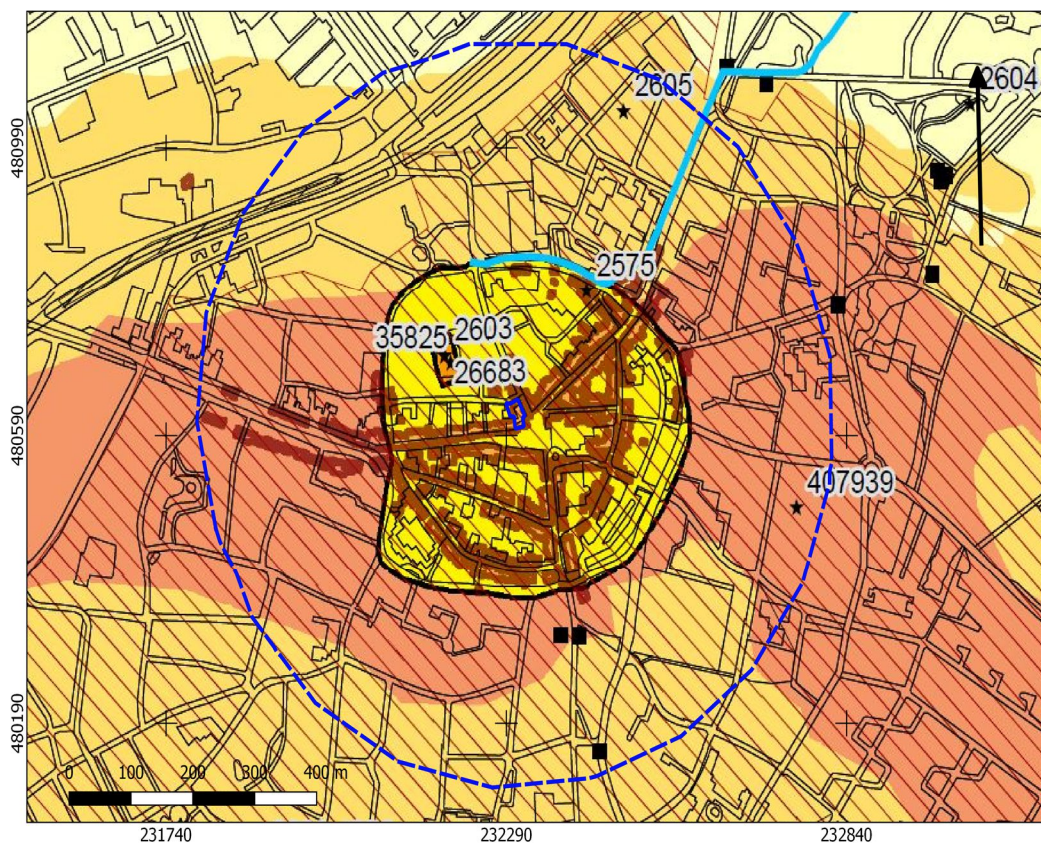
BIJLAGE 3 GEOMORFOLOGISCHE KAART

BIJLAGE 4 ACTUEEL HOOGTEBESTAND NEDERLAND

BIJLAGE 5 GEMEENTELIJKE ARCHEOLOGISCHE VERWACHTINGSKAART

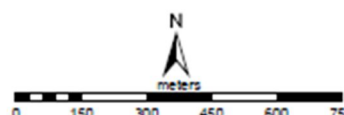
Archeologische verwachtings- en beleidsadvieskaart Gemeente Rijssen-Holten

Bijlage 5

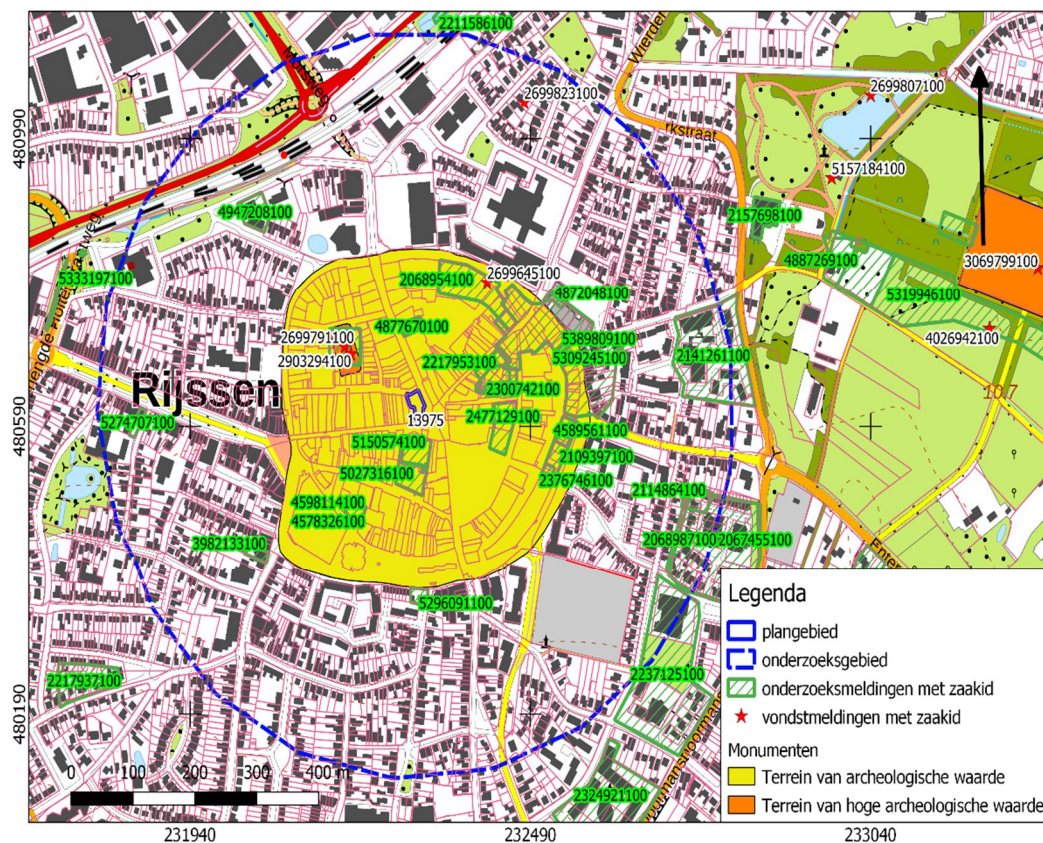
LEGENDA

Rijksmonumenten	
	beschermde monument (2)
Overige AMK-terreinen	
	zeer hoge waarde (1)
	hoge waarde (9)
	van waarde (1)
Archeologische verwachting	
	hoge verwachting
	hoge verwachting bij cultuurhistorisch element of in dorpskern
	middelhoge verwachting
	lage verwachting
	geen archeologische verwachting
	verstoringen (type verstoring: zie bijlage 2)
	vermoedelijk een esdek aanwezig
overig	
	archeologische vindplaats
	archeologische vindplaats met administratieve plaatsing
	verspreide bebouwing in 1832
	boerderij in 1500
	gemeentegrens
	topografie (beeldrecht: Topografische Dienst)
Beleidsadvies	
Geen enkele bodemverstorende activiteiten toegestaan. Behoud in situ is uitgangspunt. Alle bodemverstorende activiteiten zijn vergunningsplichtig (aanvraag bij RACM)	
Streven naar behoud in situ. Indien niet mogelijk, dan dient archeologisch onderzoek plaats te vinden. Ingrenen met een oppervlakte kleiner dan 50 m² zijn vrijgesteld van onderzoek	
Beleidsadvies	
Bij ingrenen dieper dan 40 cm en met een oppervlakte van minimaal 2500 m² is archeologisch onderzoek noodzakelijk	
Bij ingrenen dieper dan 40 cm en met een oppervlakte van minimaal 2500 m² is archeologisch onderzoek noodzakelijk	
Bij ingrenen dieper dan 40 cm en met een oppervlakte van minimaal 2500 m² is archeologisch onderzoek noodzakelijk	
geen archeologisch onderzoek noodzakelijk mits: - planlocatie geheel in een lage verwachtingszone ligt - grenzend aan de planlocatie geen waardevol archeologisch terrein aanwezig is	
geen archeologische onderzoek noodzakelijk omdat archeologisch relevante laag is afgegraven	
- Bij bestaande verstoringen dieper dan archeologische laag: geen archeologisch onderzoek noodzakelijk - Bij bestaande verstoringen ondieper dan archeologische laag: archeologisch onderzoek noodzakelijk	
grote kans dat eventueel aanwezige archeologische resten goed geconserveerd zijn	

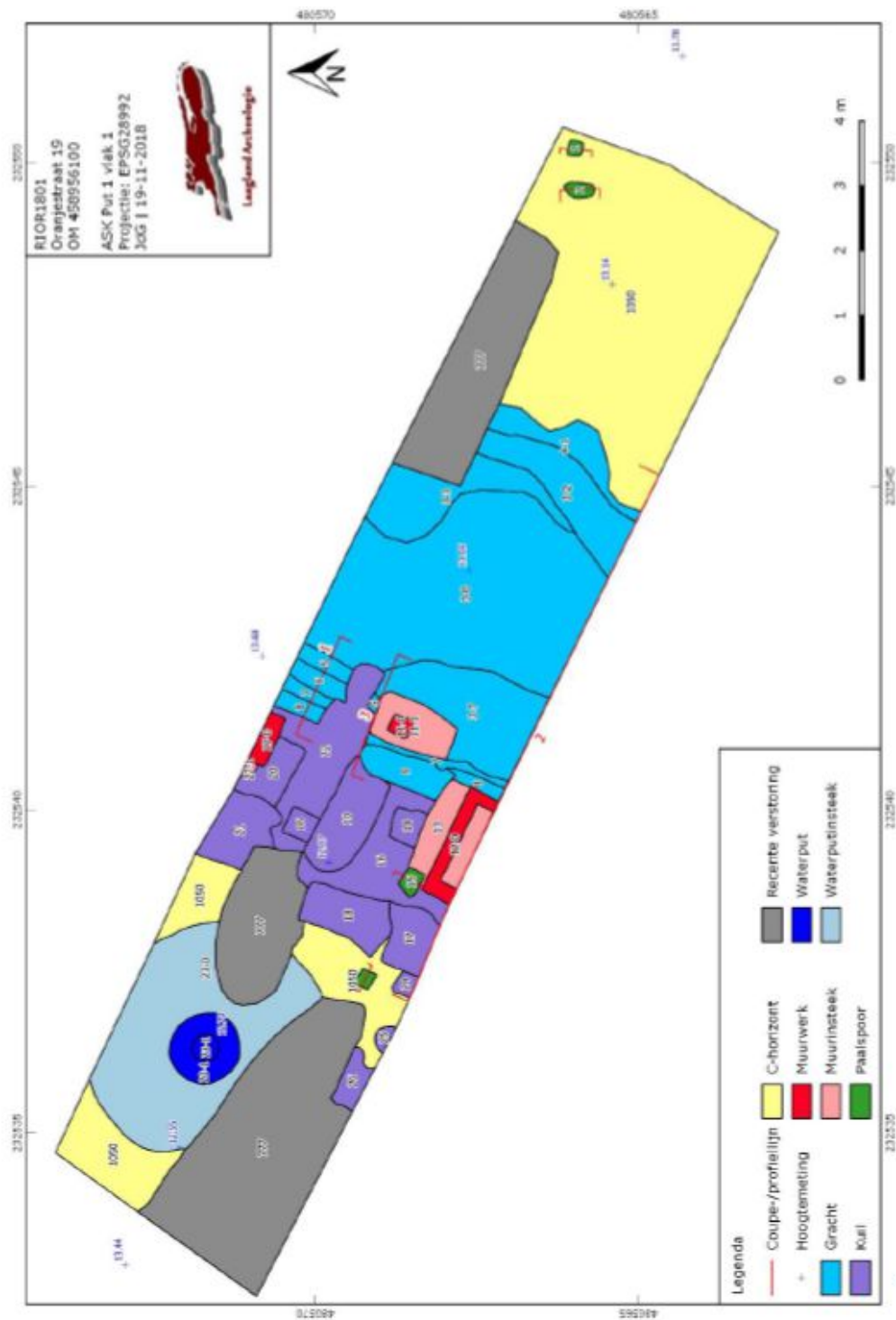
versie 1.2 28-04-2008

BIJLAGE 6 WAARNEMINGEN, AMK- TERREINEN EN ONDERZOEKSMELDINGEN

BIJLAGE 7 ALLE SPORENKAART **PROEFSLEUVENONDERZOEK** **ORANJESTRAAT RIJSSSEN**

BIJLAGE 8 VERKLARENDE

WOORDENLIJST

AMK-terreinen - De AMK (Archeologische Monumentenkaart) is een bestand van alle bekende, behoudenswaardige archeologische terreinen in Nederland. Op de kaart staan terreinen van archeologische, hoge archeologische en zeer hoge archeologische waarde (al dan niet wettelijk beschermd) aangegeven. De AMK wordt niet meer geactualiseerd.

ARCHIS3 - Archis3 (Archeologisch Informatiesysteem) is een databank waarin gegevens over archeologisch onderzoek, vindplaatsen en terreinen in Nederland zijn opgeslagen.

Bronstijd - In de Bronstijd (2.000 – 800 voor Chr.) werden voor het eerst voorwerpen van brons – een legering van koper en tin – gemaakt, hoewel vuursteen nog steeds breed toegepast werd. Aardewerk uit deze periode is meestal zeldzaam en van slechte kwaliteit ('hondebrokaardewerk'). Waarschijnlijk werden veel tradities en gebruiken uit het Neolithicum in deze periode voortgezet, waaronder aanvankelijk het gebruik overledenen in grafheuvels bij te zetten. Later, rond 1.200 voor Chr. werd begraving vervangen door crematies, die in urnenvelden en soms ook in oudere grafheuvels werden bijgezet.

Es – een es (enk, eng) is een areaal bouwland dat door meerdere grondgebruikers wordt gebruikt. Een es is ruimtelijk begrensd en als zodanig herkenbaar, maar de individuele percelen zijn niet gescheiden door duidelijk herkenbare grenzen.

Formatie van Bortel – de Bortel-afzettingen bestaan overwegend uit zand en in wat mindere mate uit leem. Deze afzettingen zijn vooral onder koude, periglaciale omstandigheden gevormd. Het betreft onder andere afzettingen die door de wind zijn afgezet (eolische afzettingen), niet-eolische afzettingen zoals löss, kleinschalige fluviale afzettingen, hellingafzettingen, en lacustiene afzettingen.

Bodemhorizont – een bodemhorizont is een laag of zone die wordt gevormd door bodemvorming. Een bodemhorizont onderscheidt zich van andere lagen door kleur, textuur, structuur en abiotische factoren. De aan- of afwezigheid van bodemhorizonten in podzolgronden geeft belangrijke informatie in hoeverre het vroegere loop-/woonniveau nog intact is en in welke mate daarmee archeologische resten zijn te verwachten.

De A-horizont ligt meestal aan of vlak onder het maaiveld en is vaak humeus. Vaak vormt de bouwvoor de A-horizont. De E-horizont ligt meestal onder de A-horizont.

De E-horizont is ontstaan onder invloed van (regen)water, waardoor klei, humus en/of aluminium omlaag zijn getransporteerd. De E-horizont is vaak lichtgrijs van kleur ('loodzand').

De B-horizont ligt onder de E-horizont. Dit is een inspoelingslaag. De B-horizont is meestal bruin of donkerbruin gekleurd.

De BC-horizont kan onder de B-horizont voorkomen. Dit is een overgangslaag van B- naar C-horizont. De kleur is meestal donkergeel, bruineel of geelbruin.

De C-horizont is de minerale horizont van ongeconsolideerd materiaal. Het is het moedermateriaal waarin de bovenliggende horizonten zijn gevormd.

IJzertijd - In de IJzertijd (800 – 12 voor Chr.) werden de eerste ijzeren voorwerpen gemaakt. IJzer was harder dan brons en ijzererts was veel breder beschikbaar dan de grondstoffen voor brons (koper en tin). Het winnen en smeden van ijzer vereiste echter veel kunde en kennis. Naast aardewerk worden vanaf deze periode soms resten van ijzerovontjes gevonden of afval dat is ontstaan bij ijzerwinning. Op de hogere zandgronden

kwamen *celtic fields* (raatakkers) tot ontwikkeling. Dit waren akkercomplexen die zich soms tot over een groot gebied konden uitstrekken en gekenmerkt werden door relatief kleine akkertjes die omgeven werden door raatvormige wallen. Men woonde temidden van de akkers. Ten opzichte van de voorgaande en latere perioden werden vaak nattere gronden opgezocht. Vanaf de IJzertijd ook werden de zeekleigebieden in gebruik genomen.

Laagpakket van Wierden - (Boxtelformatie). Tot dit laagpakket worden de dekzanden gerekend. Dekzand is gedurende het laat-Weichselien – vroeg-Holoceen gevormd onder invloed van de wind

Loodzand - In een plaggendek wordt regelmatig loodzand aangetroffen: bij het winnen van plaggen werd eerst de natuurlijke toplaag afgestoken. In deze toplaag was een E-horizont (uitspoelingslaag) aanwezig met een kenmerkende grijze kleur. Loodzand wordt meestal aangetroffen in de onderzijde van het plaggendek.

Middeleeuwen - De Middeleeuwen duurden van 450 – 1500 na Chr. Over de periode vlak na het definitieve vertrek van de Romeinen uit Nederland is weinig bekend. Tot op heden zijn relatief weinig vindplaatsen uit deze periode aangetroffen. Er zijn sterke vermoedens dat resten uit deze periode voor een belangrijk deel onder de huidige oude stads- en dorpskernen en oude akkercomplexen liggen. Vanaf ongeveer de 10^e eeuw ontstaat er weer enige stabiliteit en is sprake van een min of meer centraal gezag. De maatschappij raakt gefeodaliseerd. In deze periode werd een begin gemaakt met de ontginning van veen, heide en bos.

Moedermateriaal – ook wel het uitgangsmateriaal genoemd, is het materiaal waaruit de bodem is gevormd, het verse sediment vóór de verandering door de bodem vorming.

Neolithicum - Het Neolithicum (5.300 – 2.000 voor Chr.) wordt gekenmerkt door een overschakeling van jagen/verzamelen naar landbouw en veeteelt. De mens ging zich op een min of meer vaste locatie vestigen. Aanvankelijk werd daarnaast nog gejaagd en verzameld, maar meer en meer werd de mens agrariër. Doordat men zich op een locatie kon vestigen, namen de materiële bezittingen sterk toe. Men bouwde boerderijen en andere constructies en creëerde voorwerpen van aardewerk en geslepen steen. De bevolking kon groeien en de samenlevingen werden complexer. Uit deze periode zijn hunebedden en grafvelden/-heuvels bekend.

Paleolithicum - Gedurende het Paleolithicum (300.000 – 8.800 voor Chr.) is Nederland wel bezocht door de mens (*Homo Sapiens Sapiens* en *Homo Sapiens Neanderthalensis*) gedurende de warmere perioden. Sporen zijn echter schaars en vaak verstoord. De mens trok destijds als jager/verzamelaar rond in kleine groepen. Afhankelijk van het seizoen en aanwezige voedselbronnen werden steeds wisselende, tijdelijke kampementen bewoond.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) – De RCE is een onderdeel van het ministerie van OCW. Het voert wet- en regelgeving uit, ontwikkelt kennis en geeft advies over rijksmonumenten, landschap & omgeving, archeologie en roerend erfgoed.

Saalien – een geologische periode in het Pleistoceen die duurde van 236 – 126 duizend jaar geleden. Het Saalien was de voorlaatste ijstijd (voorlaatste glaciaal). Gedurende deze periode kwam het landijs tot in Midden-Nederland.

Stuwwallen - de stuwwallen zijn in de loop van de voorlaatste ijstijd (Saalien, 238 – 126 duizend jaar geleden) gevormd. Gedurende deze ijstijd waren grote delen van Nederland bedekt met landijs. Het gewicht van het ijspakket, dat vele honderden meters dik kon zijn, perste oudere afzettingen onder het ijs weg. Aan de voor- en zijkanen van gletsjertongen ontstonden hierdoor opgestuwde heuvels. De stuwwal kenmerkt zich door een patroon van min of meer evenwijdig lopende dagzomen, die soms door een overschuivingsvlak worden gescheiden.

Voorde – Een voorde (ook wel drecht, trecht of tricht genoemd) is een doorwaadbare plaats in een beek of rivier. Vaak werd een voorde verhard met stenen of keien, die door houten palen op hun plaats werden gehouden.

Weichselien – een geologische periode in het Pleistoceen die duurde van 116 – 11,7 duizend jaar geleden. Het Weichselien is de laatste ijstijd (glaciaal) die we in Nederland gehad hebben. Het landijs bereikte de Nederlandse grenzen niet, maar wel was de bodem van grote delen permanent bevroren (permafrost).